

Füst Milán: Összegyűjtött levelei

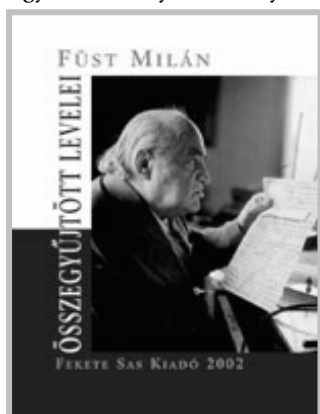
Füst Milán munkássága a XX. század eleji, ma már klasszikus modernség egyik sajátos vonulata. Lírája csaknem minden utána induló költőre hatott, így például Radnóti-ra, Illyésre, Weöresre. Életrajza szinte nincsen – csak munkarajza, amint azt maga is kijelenti. Ezt műveinek sora, irodalmi legendává váló naplójának csaknem ezernyelcszáz oldala hitelesíti. A most kiadott levelezés ugyancsak hatalmas kötete ugyanerről tanúskodik. – Egyébként a levelezésben (meg a naplóban) szereplő rengeteg személlyel való kapcsolat – háromszáz körüli a címzettek száma – tulajdonképpen ellentmond annak, hogy nincs életrajza, magánélete Füstnek.

A kiadvány mintegy 1500 levelet tartalmaz a közgyűjteményekben lévő, a már kiadott és a magánszemélyektől most gyűjtött Füst Milán-levelezésből. Függelékben néhány, a Füst naplóból való levelet is közöl és más nevében írottakat is. Ilyenféléképp a levélgyűjtemény a lehető legnagyobb teljességre való törekvés eredménye.

A levélnyag időrendi sorrendben van elrendezve 1890-től 1967. június 25-ig, az író 1967. július 27-én hunyt el.

Szilágyi Judit egységes formaalakításban közli a leveleket, megőrzi a Füst Milán-i keltezősmód egyéni formáját, és mivel Füst Milán törekedett bizonyos egyéni helyesírási módozatra, ennek szembe ötlő jegyeit is meghagyta a sajtó alá rendező. Mint az Előszóban írja: „[...] törekedtünk Füst sajátos helyesírásának minél hívebb megőrzésére, ezért csak az értelemzavaró eltéréseket és a nyilvánvaló tollhibákat javítottuk” (5). Az olvashatatlan részeket és a bizonytalan olvasatokat a kiadás rendre megjelöli. Bizonyos mértékig sajnálatos az említett törekvés, szerencsésebb lett volna az eredeti helyesírási mód teljes megőrzése, hiszen a kiadványból ilyenformán nem lehet bizonyos filológiai következtetésekre jutni. Erre bizonyíték egy 1948. január 2-i levél, amelyben „Igen tisztelt Metteur Elvtársam!” megszólítással arról olvashatunk, hogy a költő a *szív* főnevet verseiben néha rövid, néha hosszú magánhangzóval írja, „[...] ahogy a szöveg hangzása megköveteli” (584). Ugyanitt említi, hogy mindig egy *p* betűvel írja a *hasonlóképen*, a *példaképen* szavakat s más efféle, a korabeli szokástól eltérő példát is ad: „Én ezt a szót, hogy »szakgat« mindig »kg«-vel írtam” é. í. t. – Füst figyelmét a nyelvi és nyelvészeti kérdések iránt az is bizonyítja, hogy egyszer Bárczi Gézához fordult nyelvészeti írásával (781), majd megköszöni annak „gondos, kimerítő” válaszát (783), sőt találkozózt is kezdeményez: „[...] Te szíves volnál engem egyetemi hölgyeid egyikével [...] felhívatni s akkor mindjárt megállapodhatnánk az alkonyati órák valamelyikében, hogy akkor tisztelnél meg látogatásoddal” (784). Amint Szilágyi Judit jegyzete is utal rá, sajnos nincsen nyoma Füst nyelvészeti írásának.

Az iménti, jobbára helyesírási kérdések mellett és mögött stiláris, verstani és egyéb megfontolásai vannak

Fekete Sas Kiadó
Budapest, 2002
1052 oldal, 5200 Ft

a költő Füst Milánnak. Babits Mihály egyik versével kapcsolatban írja, hogy abban *bus*-t kell írni ritmikai okokból (810). Másutt, még 1934-ben kéri az „igen tisztelt Metteur Urat”, hogy nem *aki* szedendő versében, hanem *haki*: „*S haki* a város másik végéről gonosz tervekkel jön [...]” – ez bizonyosan a *ha valaki* szavak összevonása (279). A legfőbb ok azonban a magyar nyelv szeretete. „De hogy imádom a magyar nyelvet, azon már annál fogva se szabad csodálkozni – írja Fülep Lajosnak –, mert hisz ide s tova negyven éve dolgozom vele s rajta és hogy tehetném ezt ekkora meggyőződéssel, ha nem szeretném? (Ézt különben meg is írtam a »Magyarokhoz« intézett versben [...])” (403). Másutt így vall: „[...] én magyar író vagyok, nékem magyar a szent nyelvem [...]”. E hite és meggyőződése miatt háborog, amikor Fülep Lajos kifogásolja egyik regényének, A feleségem történetének, nyelvét: „[...] hogy ez jiddis nyelven volna írva, ezt én még Magának sem tudom elhinni. Hogy én ennyire ne tudnék magyarul, csak jiddisül, amelyet nem tudok. [...] Élő nyelven van írva, nem nyelvtani nyelven [...]” (400). Ismét másutt: „[...] három írógépem van s mind a három fel van szerelve hosszú magánhangzókkal, mert a lelkem nem tűri, hogy ez a szegény[,] a rossz városi megszokások által amúgyis elnyomorított magyar nyelv hangzóiban úgy elszegényíttessék, mint amennyire Budapesten elszegényítették” (810). Egyébként tanulságos, hogy neki is, mint máig sokaknak, mit jelent Arany János írói nyelve: „amire Arany képes volt, az a csodával határos [...] amit ő evvel a nyelvvel csinálni tudott, az minden képzeletet felülmúl” (403). (Ugyanitt Arany mellett Petőfit, Berzsenyit, Vörösmartyt említi még, néhány versük a világ legremekebb lírája – taglalja egyebek mellett.) – Mindezek után és mellett elmondható, hogy egy ilyen levelezés kiadása megkívánja a szövegűséget. A sajtó alá rendező korábbi munkájához, a Füst Milán-i naplók kiadásához hasonlóan járt el, utóbbit egy kritikai kiadás előzményének tekintette (Füst Milán: Teljes napló I–II. Budapest, 1999., 9), ám bár kritikai kiadás belátható időn belül aligha várható az efféle munkálatok szakember- és pénzigényes volta miatt. Füst Milán verseinek (és egyéb munkáinak sincsen) kritikai kiadása.

A Copperfield Dávidhoz! című versében így ír 1930-ban: „S mi voltam én is itt? árva fiú! | A sértődöttség vontatott dallamát hagyták rám örököül: semmi más! | S miből a zsidónak oly bőven jutott ki minden időben: gúny és magány: – e kettő volt örökrészem e földön!” (Összes versei. Budapest, 1969. Magvető. – Az alábbiakban is e kiadásból fogom a versszövegeket idézni. B. L.). Életének, gyermekkorának e tényei a levelekből is kitűnnek. A kötet első levelében megírja kiadásait nagymarosi nyaralásából édesanyjának, egyéb között: „Mégmérttem magam 3 kr – Egy baraczk 2 kr” (7); ekkor tizenkét esztendő. Tizennégyévesen Abbáziából, itt tüdővérzése utáni kúrán van, ezt írja a Dohány utca 63.-ba, ahol a trafik mögötti szoba-konyhában laknak: „[...] szegény trafikos fiú, kinek anyja oly nehezen keresi kenyerét, annak fogához kell verni minden garast” (20); és: „Nem spórolt talán ennyit az egész sanatoriumban senki, mint én és senki nem evett oly kevés uzsonnyát, mint én. Dehát ez így van. Szegény trafikosné fia nem engedheti meg magának azt századrészben sem, mint az itt levő urak” (25). Jóval később, 1921-ben írja – amikor már túl van az 1919 utáni zaklatáson, kilenc hónapi munkahelyi fegyelmi eljáráson és egyebeken –: „[...] talán egy hónap óta kicsit jobban megy sorom... Például: lesz fűtőanyagom télire” (83). Amikor 1928-ban Baden-Badenben van szanatóriumban dr. Grodeck pszichológus-orvosnál, feleségét tájékoztatja: „[...] egész jókedvű is volnék talán, ha nem volnék oly rémes-szegény spórolós” – és mint gyermekkorában, most is beszámol kiadásairól, amelyek összesen egy márkára rúgtak egy ausburgi kiránduláson, amely alatt két banánt is vásárolt...

1921-ben azt is megírja feleségének, hogy két líráért vett egy kofától három darab narancsot: „Benne voltam a könnyelműségben – nem baj” (196). Még 1948-ban is fájdalmasan emlékezik: „Az ajándékoznak és ma is még nagyon tudok örülni, szinte mint a gyerek, (mert éppen gyerekkoromban sohase volt részem ilyesmiben, soha karácsonyom nem volt például) [...]” (613). Mások szegénységét is szíven viselte: „[...] mit kellett kiállnia egy Tóth Árpádnak a szegénységtől!” (567)

„Nekem nincs fiú-társaságom, még eddig és nem hiszem, hogy lesz, mert nagy az antisemitizmus” – írja édesanyjának a tizenöt éves fiú visegrádi nyaralásából (nem is egyszer) (10, 11). 1937-ben Déry Tibornak taglalja a zsidókérdésről véleményét, amelynek alapján nem írja alá az antiszemitizmus elleni nyilatkozatot (335). 1958-ban Fejtő Ferencnek mondja el véleményét, amelyhez az is tartozik, hogy „[...] nem csak az a hibás, aki üldöz, hanem az is, aki módot ad erre” (768). Magyar írónak tartja magát, s – Komlós Aladárnak írja 1939-ben – se előnyt, se hátrányt ne jelentsen az irodalomkritikában, ha valaki zsidó (358, 768). Egyébként Füst naplójában – érthető módon többször – szerepel a zsidóság kérdése, l. Büky László: Tiszatáj 2000/7: 90–7.

A levelek címzettje és a levelekben szereplők közt ott van Babits és Kosztolányi, Karinthy és Osvát, Móricz és Déry, Illyés és Vas István Molnár Ferenc és Ertsey Péter (aki Tiszatáj elindítója 1947-ben), Paolo Santarcangeli és Szántóné Kaszab Ilona és még felsorolhatatlanul sok mindenki. A korabeli irodalmi élet bizonyos történései is több helyen megemlítetnek. A Nyugathoz fűződő kapcsolatát a naplóból is ismerhetni („Kiléptem a Nyugattól” – írja 1924. június 18-án, s két lapon át taglalja mellőzöttségét), a jelen kötetben megvan a Nyugat szerkesztőségéhez küldött levele. 1930-ból olvasható a Gellért Oszkárhoz címzett misszilisben: „Nem akarok többé a Nyugatba dolgozni, – ezt nem titkolom” (203), ám még 1938-ban is jelent meg ott verse (A völgyben; Nyugat 1938. II, 33), amint Karinthy írja róla az Így írtok ti-ben: „Hosszú ideig a Nyugat körül lebegett, mígnem a szerkesztő feltalálta a Füstnélküli Nyugatot, azóta csak gyéren jelentkezik”. Babitsnak 1931-ben megírja, miután egy összefoglaló tanulmányban meg sem említik, voltaképpen józan önértékeléssel: „Nem mintha oly nagy költőnek tartanám magamat, amilyen még nem volt a világon, de jó költőnek, minde nekfelett magamból születettnek s olyannak, aki az itteni új generációra nem kis hatást tett” (220). Hasonló önértékelése másutt is megtalálható például a Marton Verlagnak (253) és a Vajthó Lászlónak (322) küldött levélben. Meglehetősen fenntartással fogadja mások kritikáját; Vas István bírálatára 1934-ben (291), majd bő egy évtized múlva, 1947-ben reagál: „[...] akkoriban nem elég melegen köszöntem meg neked igazán át-szellemült soraidat” (582).

A Nyugattal kapcsolatos sérelmei később is föl-fölbukkanak a: „A Nyugat nem kö-zölt bírálatot az Aminéről, a Nyugat nem fogadta el tíz év előtt írt Henrik királyomat, nem hogy könyvalakban kiadta volna, – a Nyugat egyáltalán még egyetlen könyvem sem adta ki, (a verskötetemet, az utolsót a magam pénzén jelentettem meg, csak az ő cégérük van rajta,) – a Nyugat nem adta ki még egy másik drámámat sem, amelyet még nem volt pénzem kiadni... és így tovább” (373). Osváttól „elszenvedett sebeit”, Babits-tól és Móricztól kapott „csúnya bántásokat” még 1955-ben is panasolja Gellért Oszkár-nak. Megemlíthető még 1931-ben a Baumgarten-díjról való lemondása e tárgykör-ben, vagyis írói értékelésében (226). Ugyanakkor másutt Babitsnak tucatnyi versét so-rolja föl 1938-ban, mint nagyszerű alkotásokat, azt mondva, hogy nagy költő volt fia-talkorában, s más dolog, hogy most [...] gyengeségei jelennek meg [...] és milyen kritikuskákat nevel a maga dicsőségére” (337). Hosszú idő múltán is ez a véleménye,

1961-ben írja: „A fiatal Babitsot én ma is a legjobb magyar költők közé sorolom, személye azonban, sajnos, elviselhetetlen lett számomra [...]” (820–1). Hasonlóképpen van Illyés Gyulával, akit 1927-ben, mondhatni: fölfedez egy folyóiratban (152), de „[...] az ember mégiscsak lesüti a szemét, ha például ő fedezett fel valakit, szaladgált érte, évekig tanította s aztán ugyanez például gyűlölködik ellene (Illyés Gyula, mondjuk csak őt.)” (560). Illyésnek a Füst Milán-i versmenet hatása alól való kitörése után „Illyés Gyuszi finoman burkolt gyűlölködése” (571) később más vonatkozásban is megjelenik: „[...] énnekem Illyés Gyula ne magyarázza meg többé, hogy Szomory Dezsőnek jobb lett volna Kohn Herman néven írnia, minthogy az »Y«-ra semmiképp nem volt joga, – amint azt Kiskőrösön elmagyarázta nekem” (582).

Talán Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes kapcsán lelhető föl a legtöbb humor a levelekben: „[Karinthy] Frigyesnek azt írtam [Berlinből], hogy kineveztek a porosz pénzügyminisztériumba referensnek s hogy örökre itt maradok” (117), többször mulatságos aláírásokkal köszön el Kosztolányitól: „Weiss Henrik fuvarozó, hajódugorozó és hajórésmotozó” (204); az 1930-beli aláírás csaknem hasonlóan olvasható 1935-ben is Varró Istvánhoz címzett levelében (305). „Kedves pravoszláv testvérem”-nek szólítja Kosztolányit Dubrovnikból, 1933-ból. Kosztolányiné is kapott egyszer „Jasomirgott Henrik herceg” aláírású levelezőlapot. Kosztolányi Dezső halálát a naplóba így jegyezte be: „November 3-dikán, kedden, 11 óra 6 perckor Dezső meghalt. – Nagyon sírtam, nagyon sírtam. [...] Senkit sem szeretttél s ez az úr most utánad tátong” (Teljes napló II: 420). Néhány nap múlva Szerb Antalnak írja: „Egyébként: nagyon meg vagyok törve szegény Dezső halála miatt” (329). Néhány hónap múlva egy Somlyó Zoltán-cikk kapcsán fejtegeti: „Kosztolányi antiszemitizmusát illetően eskü alatt és az Uristen ítélőszéke előtt is a következőket mondhatom: [új bekezdés] Ő nem volt inkább, vagy kevésbé antiszemita, mint magam vagyok, pedig én zsidó vagyok s az is akarok maradni most már. [...] sok mindent nagyon szeretett és sok mindent nagyon nem szeretett a zsidóban, mint jó magam is” (332); a napló ilyen vonatkozásait l. a fentebb említett ismertetésemben.

Karinthy a naplóban is sokszor szerepel, halálakor, 1938-ban például: „Karinthy Frigyes meghalt. Meg vagyok dermedve. Ez jobban fájt, mint Osvát, mint Dezső, mint akárki, nem is hittem volna” (Teljes napló II: 470), Déry Tibornak írja: „Sokat foglalkoztat engem ez az Istenverte Karinthy. Ugy látszik szerettem. S ez bosszant. Mert minek szerettem valakit, aki nem tudott szeretni?” (345); „Megint Karinthyról álmodtam az éjjel s keserves dolgokat. Megmondta, hogy nem szeret engem – és ez fájt” (347).

Füst Milánnak természetesen Osvát Ernővel való kapcsolata is követhető bizonyos mértékig a levelekben (l. a naplóban is!): „[...] életem egyik legfőbb stúdiuma volt ez az ember, – ez a lángoló fenevad. Ölelem, csókolom egész szívemmel!” (554).

A levelek sokasága szól feleségéhez, továbbá több levél Jaulusz Erzsébethez, az ő íranta megnyilvánuló vonzalmának-szerelmének dokumentumait már áttekintette Petrányi Ilona, illetőleg lehetővé tette megismerését a napló idevágó részleteinek, továbbá Füst és Jaulusz Erzsébet jó néhány levelének és egyéb anyagoknak kiadásával (Füst Milán rejtélyes műzsája. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1995.).

Nagyon sok más, a személyesség körébe tartozó dologról értesülhet az olvasó a levelekből. Ezeknek is megvan azonban az összefüggése írásművészetével. Már az édesanyjához író gyermek beszámol arról, hogy „Én napjában többször hegedülök” (10), feleségének 1928-ban arról, hogy Furtwängler-koncerten volt (168), megtudjuk, hogy Vaszy Viktorral és Kentner Lajossal is kapcsolatban volt (774, 794); egyébként Reiner

Frigyes gimnáziumi osztálytársa volt, Szigeti József apja pedig hegedűtanára, amint Szilágyi Judit a jegyzetekben említi is (1012, 1008). Figyelemreméltó: a muzsika iránti érzékenysége nem csupán a költemények dallamával és zeneiségével függ össze, hiszen A feleségem története című regényéről ezt mondja: „Mert ha írtam valaha szépet magyarul, akkor ebben. Hiszen valóságos szonátákat, – a magyar nyelv szonátáit Uram, a dallam-szépségeinek megfelelőket, hiszen az egész [ti. regény] alig más, mint egy szonáta-sorozat” (400). A Látomás és indulat a művészetben némely helyén Bach-kottákat is fölhasznál magyarázataiban (Magvető Kiadó, Budapest, 1963³. 741 kk.). – Elmondja katonai sorozása történetét (562), büszkén említi, hogy 336 hallgató volt utolsó előtti egyetemi előadásán (591), nyugdíj- és lakásügyeit (816, 822) é. í. t.

Távolabbi szálon függ össze az írói mesterséggel, hogy a levelekből megtudható Füst Milán ezermester volta. Dubrovnikban harisnyát mos (263), „[...] megcsináltam még egy telefon-kikapcsoló [...] szerkezetet. Ez semmi különös, csak precíziós mechanika [...]” (374), javít ajtót, ablakot, széket, tapétát ragaszt, rézmunkákat csinál, Bergmann-csőben villanyvezetékot rak a falakba, konnektort és zárat szerel (377, 385), egyszer valakit kér, hogy „egy kis valódi sellakot” szerezzen „(10 dekát mondjuk)” (411). Műveinek az a kimunkáltsága, nemritkán túlmunkáltsága, amelyet a lírikusnál, de a próza- és drámaírónál is tapasztalhatni, bizonyára összefügg mesterségeket művelő emberrel. Ne felejtjük, amit naplójában olvashatunk: „Holnap kezdem szűcs-inasi időmet” (I. 479; 1919. szeptember 10.). Ide tartozó és alkotás-lélektani adalék: „[...] a kézirataim tömegét égetem most, remek[,] hatvan fokos fürdővizet csinállok belőle, – már a tizediket s 110 litert minden alkalommal” (1942. január 8.; 391), napok múlva hatvan négy fokos vizet emleget és sok tízezer oldalt, majd évek múltán A feleségem története kéziratának negyvenezer oldala az, mellyel három hétig fűtötte a fürdőkályhát (654). Így teremődött vagy teremtett a Füst Milán-legenda ezen része...

Érdekes alkotás-lélektani adalékok azok a többször megnyilvánuló vallomások, amelyekben arról ír, hogy például megálmodta Catullus és Claudia szerelmét (141), hogy bár latinul nem nagyon tud, mint írja, mégis „[...] egyszer csak megszáll engem egy latin dörgedelem. Elkezdek latinul írni” (395); hogy a Levél Kanadából című versében piros sipkával integetnek a vadászok, mert tetszett neki a piros szín, jóllehet tudta, attól elijednek a vadak, és tíz év múlva olvassa, hogy a vers megírásának esztendejében Kanadában kötelezővé tették a vadászoknak a feltűnő piros sipka viselését balesetek megelőzése céljából (567). – Persze ezekhez alkotás-lélektan körébe tartozó vallomásokhoz az is hozzátartozik, hogy Révay Józsefet és gimnáziumi tanárokat kért meg az említett latin szöveg ellenőrzésére, amint ezt a levelek tanúsítják (394–7). Révaytól egyébként a Catullus kapcsán számos apróságot kérdez meg, például: „Lehet-e az, hogy Caesar korában valaki [...] azt kiáltsa be egy kocsmába: – jertek, ingyen előadás lesz!” (141).

A személyesség többször megnyilvánul a testi nyavalyák taglalásában is. Füst minden kortársát túlélte, jóllehet már harmincöt évesen öregembernek tartotta magát, az aggastyán szerepet magánéletében is, lírájában is nemegyszer magára öltötte, amint erre már Somlyó György rámutatott (Füst Milán. Emlékezés és tanulmány. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 83). 1948-ban pontokba szedve írja meg tudótáglástól az anginás panaszokig terjedő bajait (587–8). Ugyanekkor több helyen kiolvasható a sorokból vagy a sorok közül a csaknem mániákus munkaszeretete; „[...] életem nem is volt, csakis írói életem, s ezért nincs is életrajzom” – mondta Somlyó Györgynek csaknem hatvanéves korában (i. m. 11). A Bíró Lajosnak 1947-ben küldött misszilisben olvasható: „Halálos munkában vagyok, közel 60 éves fejemmel 17–18 órát dol-

gozom naponta” (550), egyetemi előadásairól így számol be: „[...] pont öttől pontosan hétig ágálok ott teljes erőmmel, tíz perces szünet nélkül, – hogy ez micsoda munka. A hallgatóság is ki van merülve [...] – hát még én hogy ki vagyok merülve” (591).

A korra és a költőre jellemző az a levele, amelyet Rákosi Mátyásnak 1953-ban ír. Füst Milánt is felkérte az írószövetség párttitkára, tegyen felajánlást Rákosi hatvanadik születésnapjára, – megteszi: „[...] – elhatároztam, hogy Shakespeare-nek nyelvileg leg-sűrűbb, legbonyolultabb s dikciójában leghatalmasabb művét, a Lear-királyt végre mégiscsak jól lefordítom.” S ezután irodalomtudományi fejtegetéseket, majd fordításának a kiadónál történő hányattatását taglalja. „[...] épp most neveztek ki az irodalomtudományok kandidátusává. Márpedig ebben az elismerésben nyilván nem részesítenek valakit a Párt és a kormányzat mértékadó személyiségeinek beleegyezése nélkül. Akkor tehát mi okozza e fontos kis könyv kiadása körüli nehézségeket?” (688–90) – teszi fel a kérdést Rákosi miniszterelnök elvtársnak segítségét kérve a kiadáshoz – pontosan egy hónappal a születésnap előtt...

A levelekben több olyan téma, motívum, kifejezés van, amely a naplójában vagy verseiben is föllelhető. Az író nyolc éves korában veszítette el apját, Fürst Márton, akiről egy kép van lakásában, amelynek kerete rendszeresen ropog. Ennek a jelenségnek többszöri és mindig kedvezőtlen jellegű rögzítése, például: „Megint ropog e vészjósló kép!” (Teljes napló II: 129; 1925-ből). Mindezzel kapcsolatban (mély)lélektani fejtegetésre adhat okot, hogy a költő Füst az egyik versét, az Elégiát, amely a Nyugatban jelent meg (1911. II. köt. 249), úgy helyezte el összes verseibe, hogy „Atyám emlékének!” ajánlást hagyott a cím alatt – jöllehet a „K. Havas Géza drága emlékének” írott másik ajánlásán kívül mindazokat törölte, amelyek a korábbi kiadásokban (nem is ritkán!) szerepeltek. Egyik 1918-ból való levelében is olvasható a szóban lévő képről: „Különben e napokban nagyon rosszul is voltam – s az éjszaka hálósobámban az apám képe igen ropogott: úgy hiszem bajt jósol. Ne nevéssen ki: ez a baljós kép időszakonként meg szokott szólalni – így szegény anyám halála előtt is ugyanígy viselkedett” (60).

„No meg a verseim, – azok még duzzadnak az erőtől, izzanak a szenvedélytől” (84) – s a versmegfelelés: „[...] keserűn | Idéztem tétlen s busongó életemet is, amelyben nincsen erő és izzás | Színes képeket vetíteni” (Óda egy elképzelt művészhez, 102). Az életről szólva írja 1922-ben: „Körforgás, amely önmagába fut vissza...” (115) – versben: „Ó élet, örök tenger, mely szirtre csapod szenvedő cseppjeidet!... | Ó örök Mozgás te... amely körbe fut, helyben áll, semmire se mén...” (Egy lány szemeiről. Nyugat 1921. I. köt. 513). Babitshoz 1924. március 5-én kelt levelében annak Héphaisztosz című szonettjét idézi – „s hol a zöld éjben lángom lett a lámpa” –, ehhez olvasható saját verséből: „Oly holdé, melyet álmodtam egyszer, hogy volna végtelen messzi, | Volna csupán akkora, mint egy forint s zöld éjszakában | Halkan fénylene” (Óda egy elképzelt művészhez, 102). „A polipot a szeme láttára a kutyaáknak vetettem” (260) – írja 1933-ban Dubrovnikból, s versben ugyanez a kifejezés: „És régi, kipróbált szived kutyaáknak vettek” (Szelleme utcája, 13). Feleségének számol be Annabergből: „[...] ebben a fene köd-görgetegben nem merek elindulni” (284), – s ugyanezt a szót találjuk itt: „Hős, ki a láthatár peremén a sötétbe zuhantál, | Mint csúcsokról a mélybe köd-görgeteg gomolyog” (Naenia egy hős halálára, 120). Osvát Ernőről írja: „[...] zabolátlan, szörnyű hajlamainál fogva rossz ember volt, pusztító-kezdő” (561), – és versben e hatásos szótömörítés: „Ki voltam [...] | pusztító-kezdő, mint az apokalipszis sárga lovasa [...]” („Ha csontjaimat meg kellett adni”, 32). Hasonlóképpen stilisztikai sajátosság hadonászik ige használata a misszilisben és egyik költeményében, előbbiben: „[...] nem

a magam ügyében *hadonásztam* annyit, hanem a tiédben” (366), és: „Vagyis nincs kedvem többé *hadonászni*” (uo.), – lírai helyen pedig: „Csak *hadonásztam* képtelen kinomban s kettős fájdalommal, hogy szívem szerint már sohse szólhatok [...]” (Epilógus: O beata solitudo! O sola beatitudo!, 149). „[Ötvenévesen] még sokat nevettem, de ma már nem tudok nevetni soha...” (618), – versmegfelelése: „Hol a mohó száj s hol a nevetésem? | Úristen, hol a nevetésem [...]” (Öregség, 21). Utolsó példaként: „Továbbá: nálunk újabb lakástéboly forog, süvít, őrjöng, aztán elenyészik” (783), – a költői nyelvében pedig: „Mit várok még itt, hol az éjszakában | S a száraz szélben több s többféle *téboly* is forog és egymást kergeti?” (A Hetvenéveshez! Összes versei. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988⁴. 152).

A kötet a filológiai kutatást több mindenben segíti, így a már többször említett jegyzetek sokaságával, ezek a levél előfordulási helyét, formáját-alakját, a címzettek vagy megemlített személyek életrajzi adatait, további (szak)irodalmi ismereteket és egyebeket tartalmazzák (959–1108); megtalálható a levelek címzettjeinek mutatója (1109–114), a levelekben előforduló személyek mutatója (1115–25) és Füst Milán műveinek mutatója (1126–30). Az utolsó a kiadásra, a levelek mennyiségére, a segítők felsorolására vonatkozó tudnivalókat tartalmazza (1131–3). A könyv egésze a Füst Milán-filológia és a XX. századi magyar irodalom kutatása számára nélkülözhetetlen forrás.

(A leveleket összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szilágyi Judit. Szerkesztette Fazakas István.)

Büky László

